

ELENA RODICA COLTA,

**Circulația tipăriturilor vechi românești în secolul al XVIII-lea
în comitatele Arad și Zarand, în Ziridava, X, Arad,
Muzeul județean, 1978, p. 679—690**

Studiul recent al Elenei R. Colta, publicat de Muzeul județean Arad, trece în revistă circulația cărții vechi românești în părțile Aradului și Zărandului, aducând date prețioase pentru a susține pătrunderea și intensa folosire aici a cărților românești din celelalte provincii, mai ales din Moldova, Țara Românească, dar și din centrul Transilvaniei, ca urmare a cerințelor populației majoritare, înaripate de sentimentul conștiinței unității de neam și credință. Sunt identificate în teren 69 de cărți din sec. al XVIII-lea și 763 din secolul următor, la care se adaugă atestări despre altele pe care nu ni le-a remis vitregia vremurilor.

Dar, desigur, aceste date prețioase nu pot fi decît incomplete, deoarece se întemeiază pe cercetarea numai a fondului de carte depistat în județ pînă acum, fără a fi cuprins cărțile care prin diferite căi au migrat în secolul nostru spre marile biblioteci din țară sau de peste hotare.

Este foarte util să aflăm că în secolul al XVIII-lea au continuat să circule cărți fundamentale pentru viața comunităților sătești, cum sînt *Pravila de la Govora*, *Îndreptarea legii de la Tîrgoviște*, *Noul testament de la Bălgrad*, alături de care apar tipăriturile iviriene, atît de eficace pentru evoluția unitară — în tot spațiul românesc — a limbii române. Cercetătoarea de la Arad completează astfel și peisajul cărții de la Tîrgoviște față de inventarul dat de Ioana Cristache Panait în studiul *Tipărituri tîrgoviștene din sec. al XVIII-lea în satele transilvănene* (în *Tîrgoviște — cetate a culturii românești*, 1974) și din care, de fapt, sînt omise o serie de județe, între care Aradul și Bihorul. I. C. Panait se referă acolo mai mult la centrul și sudul Transilvaniei, ceea ce restrînge considerabil sfera de referință și concluziile cercetării sale. Această împrejurare ridică din nou chestiunea modului în care se întocmesc aceste „*corpusuri*” sau „*atlase*” zonale, ele fiind fără șanse integrale, cită vreme nu se sprijină pe o cercetare și cunoaștere deplină a depozitelor județene și a colecțiilor particulare, a căror inventariere e posibilă numai prin o coordonare a eforturilor sub auspiciile Oficiilor pentru Patrimoniul Cultural Național.

Rămînd numai la cele 5 principale tipărituri trase de Antim Ivireanul la Tîrgoviște între 1712—1715, prezența lor la Arad, pe baza cercetării Elenei I. Colta, și în Bihor, pe baza cercetărilor noastre (vezi lucrarea *Circulația cărții de la Govora, Tîrgoviște și Rîmnic în Bihor*, în curs de apariție la Tîrgoviște), adaugă listelor date de Ioana C. Panait încă un exemplar pentru *Octoiul* din 1712, 5 exemplare pentru *Liturghiile* din 1713, un exemplar în copie manuscrisă, ceea ce este foarte important, pentru *Molitvenicul* din 1713, 2 exemplare la *Catavascicul* din 1714 și 3 exemplare pentru *Ceaslovul* din 1715.

Chiar cu aceste completări, nu avem decît o mică parte din considerabila bibliotecă mobilă a românilor ce a circulat în permanentă pe deasupra granițelor pînă aici, indiferent de stăpînirea sub care vitregia vremurilor ne-a supus, și a dat unul din factorii esențiali de dezvoltare sincronică a limbii și conștiinței unității de neam și de lege.

Se subliniază în lucrare că noua împărțire administrativă din 1741, prin care comitatul Arad cu Zarandul și Ineul erau încorporate Ungariei, după ce 115 ani a făcut parte — cum era și firesc — din principatul Transilvaniei, nu a putut zăgăzui aflfluxul de carte veche românească în cîmpia Aradului, granițele dovedindu-se și mai puțin operante în zona muntoasă.

Astfel, dacă la Hălmațiu, care devenise punct vamal după 1741, se adună un bogat fond de carte, în schimb din aceeași perioadă sînt semnalate peste tot, deci și în cîmpie, alte 69 de exemplare de carte veche românească, provenind mai ales

de la Râmnic, de la București și, în mai mică măsură, de la Blaj. Parcurgind acest studiu, simțem îndreptățiți să așteptăm de la Elena R. Colta catalogul analitic care să individualizeze fiecare exemplar de carte veche românească existent sau măcar atestat în județul Arad.

CONSTANTIN MĂLINAȘ

VIOREL FAUR,

Societatea de lectură din Oradea (1852—1875),
Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1978, 336 p.

Pentru a evalua la dreapta ei dimensiune monografia lui Viorel Faur, harnicul cercetător orădean de al cărui nume se va atașa clarificarea multor chestiuni ale istoriei vieții culturale a românilor din această parte de țară, avem nevoie de două puncte de referință pe care le redăm în continuare. În 1922 Nicolae Firu, în cartea *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, spune printre altele despre Corul *Hilaria* și *Societatea de lectură*: „...deși aceste societăți au fost înființate în timpurile mai recente, urmele lor au pierit cu totul și abia dacă mai sunt azi cițiva bătrini, cari știu ceva de existența lor”. La celălalt pol al chestiunii, în 1972 prof. Ioan Chira scria într-un studiu dedicat aceleiași probleme și tipărit în volumul *Contribuții culturale bihorene* apărut la Oradea: „Societatea de lectură din Oradea nu se pune pentru prima dată în câmpul discuțiilor publice. Un șir întreg de harnici cercetători s-au ocupat intens de modestele strădanii ale „lepturiștilor” și azi aproape nu există pagină din trecutul cultural local, care să nu amintească măcar tangențial despre rosturile ei și tinerimea română de la școlile secundare și Academia de drept din Urbea Mare”. Și tot același autor continuă: „Datorită acestei minuțioase activități e destul de dificil să mai adaugi ceva nou pentru a completa”.

Totuși Viorel Faur ne oferă o carte de 336 de pagini, o tratare monografică ce se poate revendica chiar din ceea ce spune prof. Ioan Chira în continuare: „Din acest motiv s-ar părea că problema „lepturiștilor” orădeni e epuizată și o revenire asupra ei ar fi inutilă. A crede acest lucru am comite o imprudență. Căci problema lepturiștilor, în condițiile actuale, trebuie privită din alte unghiuri de vedere. În acest scop e necesar să reluăm firul...” Este tocmai ceea ce face Viorel Faur prin cartea de față, avînd avantajul că pînă la această sinteză a scris numeroase studii parțiale asupra subiectului, a depistat în arhive și în coloanele presei printr-o exemplară slăruință multiple documente, pe care le-a făcut publice. Este cazul să ne amintim că lui Viorel Faur îi aparține însăși descoperirea statutelor acestei societăți culturale și publicarea lor, cu studiul cuvenit, în *Revista de istorie* (1977).

Tot lui îi datorăm depistarea unei sumedenii de informații prin care începuturile societății sînt fixate în jurul anilor 1843, iar episoade ale ei sînt active în 1848, fiind parte integrantă a acțiunilor pe care românii din Bihor le-au avut în „primăvara popoarelor”. Văzînd această monografie sîntem justificați să ne întrebăm cum se poate explica exclamația disperată aproape a lui Nicolae Firu din 1922. Credem că era sub impresia proaspătă a soartei dramatice ce a avut-o arhiva și biblioteca societății în 1917. După cum se știe în 1875 cele circa 1 000 de cărți ale societății și actele ce-i consemnau activitatea au fost zidite într-o firidă a seminarului orădean, „așteptînd zile mai bune”. În 1917, cu ocazia unor reparații, s-a spart și zidul respectiv și s-a descoperit acest tezaur. Dar în urma intrării României în război în 1916, în toate școlile românești din imperiul austro-ungar fuseseră instalați comisari imperiali, un fel de supraveghetori cu misiunea de a asigura „patriolismul”, atît al profesorilor cît și al elevilor, pentru coroana imperială.